

= *Ugo Vlasisavljević* =====

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

vlaisugo5@gmail.com

UDK 323.1(497.6)

323.1(=163.42)(497.6)

321.011.5(497.6)

Izvorni znanstveni članak

ETNOPOLITIKA U DOBA NJEZINA „GRAĐANSKOGA PREVLAĐAVANJA“ (ZAŠTO RJEŠAVANJE HRVATSKOGA PITANJA UGROŽAVA OPSTANAK BOSNE I HERCEGOVINE?)

Sažetak

Ako postoji još neko uistinu nacionalno pitanje u poslijedaytonskoj Bosni i Hercegovini, onda je to hrvatsko pitanje. Već je s Daytonskim sporazumom takvo pitanje kod Bošnjaka i Srba pretvoreno u državno pitanje: njihov glavni nacionalni politički interes tiče se konačnog ustanovljenja nacionalne državnosti. Za Bošnjake je to Bosna i Hercegovina, a za Srbe je to Republika Srpska, kao njihova nacija-država. Budući da je dominantna bošnjačka nacionalna politika fokusirana na jačanje države u cjelini, nacionalno je u toj politici nerazlučivo spleteno s građanskim. Tako se čini da njihovog nacionalnog pitanja više uopće nema nego samo još pitanja o državnosti i građanskoj političkoj participaciji. U dominantnoj srpskoj politici nacionalno je svedeno na državnost ekskluzivno srpskog entiteta, tako da je nacionalno pitanje doista državno, ali stoga nimalo manje nacionalno.

Ako se postavlja kao nacionalno, hrvatsko je pitanje onda pitanje o konstitutivnosti, suverenosti jednog naroda, o njegovim kolektivnim pravima. Motivirano je činjenicom da Hrvati nisu konstitutivni u Federaciji, a kamoli u RS-u. Stoga se hrvatska nacionalna politika fokusira na ustavne promjene, ali time dolazi u direktnu konfrontaciju s bošnjačkom nacionalnom politikom, jer bi ova potonja htjela upravo ovim putem izaći iz košmara kolektivnih prava.

Može se pretpostaviti da Hrvati zato što su manjina nemaju riješeno svoje nacionalno pitanje. Srbi i Bošnjaci tamo gdje su većina, a to su dva entiteta, ne postavljaju svoje nacionalno pitanje *qua* nacionalno. Je li onda hrvatski entitet jedino rješenje? Ili je to zabluda na koju nasjedaju pobornici politike kolektivnih prava?

Ključne riječi: Hrvatsko pitanje, etnopolitika, nacionalističke težnje, nacionalna država, daytonski Ustav, većina, manjina, zemljišni posjed, teritorijalizacija, treći entitet

ETHNOPOLITICS IN THE AGE OF „CIVIL SUPREMACY“ (WHY SOLVING CROATIAN ISSUE JEOPARDIZES THE EXISTENCE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA?)

Abstract

If there is indeed a national issue in post-Dayton Bosnia and Herzegovina, then it is the Croatian issue. Already with the Dayton Agreement that issue has been changed to a state issue with Bosniaks and Serbs: their main national political interest is a final national statehood. For Bosniaks it is Bosnia and Herzegovina, whereas for Serbs it is the Republic of Srpska, as their nation-state. Since the dominant Bosniak national politics is focused on strengthening the state as a whole, the national in that politics is intertwined with the civil. That is why it seems that their national issue does not exist anymore and that there is only the issue of the statehood and civil political participation. In the dominant Serbian politics the national refers only to the statehood of exclusively Serbian entity, so that the national issue is indeed the state issue, but also national. If we see it as a national issue, Croatian issue is then an issue of constitutionality and sovereignty of the nation, of their collective rights. It is raised by the fact that Croats are not constitutive in the Federation, let alone in the Republic of Srpska. That is why Croatian national politics focuses on statutory changes, but that is how it is directly confronted with the Bosniak national politics, because the latter wants to escape the chaos of collective rights in this way.

We can assume that Croats, being a minority, do not have their national issue solved. Serbs and Bosniaks do not put up their national issue *qua* national, in the areas where they are majority – in the two entities. In that case is Croatian entity the only solution? Or is it a delusion of the proponents of the collective rights politics?

Key-words: Croatian issue, ethnopoltics, nationalist aspirations, national state, Dayton Agreement, majority, territory, territorialization, third entity

U pogledu koji je nakon rata mogao biti usmjeren prema nadolazećem vremenu možda se sve prije činilo izglednim od ove već dugo vremena vladajuće vrste „relativnog mira“. Nema nasilnog konflikta između onih koji se u rječniku predstavnika tzv. međunarodne zajednice imenuju kao „etničke grupe“, što može biti začuđujuće ako se ima u vidu da, općenito uzevši, „nacionalizma“ u ovoj zemlji nema manje nego prije dva desetljeća i da u međuvremenu nije došlo do priželjkivanog procesa „pacifikacije“ ili popuštanja „međuetničkih tenzija“. Naizgled paradoksalna situacija: nipošto nisu umirene one orkanske snage koje su neodoljivo vodile k ratnom sukobu zapanjujućih razmjera, a ipak taj jučerašnji konflikt danas izgleda kao da je „zaleđen“.

Predlažemo da se o takvoj situaciji promišlja kao o svojevrsnoj ravnoteži snaga dviju najvećih „etničkih grupa“. U stvari, odnos Bošnjaka i Srba, koji treba tumačiti kroz njihove odgovarajuće pozicije u širem državnom okviru, nosi i održava takvu, za čitav pravno-politički sustav stabilizirajuću ravnotežu. Predstaviti ćemo to u vektorskoj grafici jer vjerujemo da samo ovako možemo povezati i dalje izrazito jake međuetničke tenzije i relativni mir:

Umjesto konvergirajućih vektora integracije etničkih grupa u jedno jedinstveno „civilno društvo“ dobili smo divergirajuće vektore koji čuvaju jednu hibridnu društvenu cjelinu, multietnički grozd, u stanju ni integracije ni dezintegracije.

Moglo bi se reći da poslijeratni mir u Bosni i Hercegovini dugujemo prešutnom paktu Bošnjaka i Srba, paktu koji podupire ono što je najveća snaga u poštivanju svakog pakta u doba etničkog konflikta: to nije nikakva ukupna „narodna volja“ opredijeljena za miroljubivo rješavanje konflikta (a pogotovo ne „građanska sloga“), nego će prije biti da je to izvjestan balans nacionalističkih težnji dvaju naroda. Međutim, ovaj se „relativni mir“ pokazao tako čvrstim i trajnim da se čini kao da je rezultat nekakvog snažnog i masovnog

opredjeljenja da se „poštuje ono što je dogovoreno“. Tvrđimo li, dakle, da ono što Bosnu i Hercegovinu drži relativno stabilnom (u stvari s obzirom na stanje „visokog napona“ u međuetničkim odnosima treba reći: začuđujuće stabilnom) nije pakt potpisan u Daytonu? Upravo odsutnost „narodne volje“ da se napokon stišaju „nacionalističke strasti“, da se u izboru političkih vođa politika napokon razdvoji od etnopolitike (od politike vođene svrhama i ciljevima etničkog opstanka)¹, ukazuje na to da se ono što bi moglo izgledati kao prešutan pakt između Bošnjaka i Srba ne može poistovjetiti s Daytonskim sporazumom. Teško je zamisliti da bi se vodeći političari pridržavali bilo kakvog pakta da se njihove izrazito jake nacionalističke težnje na neki način međusobno ne neutraliziraju u stanju *status quo*, u stanju koje je uslijedilo s krajem rata (*in statu quo res erant post bellum*).

Ako previdimo činjenicu o ravnoteži međusobnog odnosa dviju najjačih snaga u konfliktu koji nikako ne prestaje, onda ćemo teško moći odgonetnuti razloge za tako trajan mir u zemlji i za tako čvrstu opredijeljenost političkih elita i većine građana za poštivanje *Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini*. Ili, ako već sumnjamo u snagu samog opredjeljenja za poštivanjem ustavnih normi potpisanih u američkoj zračnoj bazi, onda ćemo kao glavnog i možda isključivog faktora stabilnosti prepoznati u budnu oku „međunarodne zajednice“, a to prije svega znači stranih vojnih trupa koje mogu u svakoj prilici, žurno i učinkovito intervenirati na bosanskohercegovačkom tlu. Međutim, opet ostaje zagonetno kako to da je ova prijetnja „stranom silom“ odavno već postala neprimjetnom i da je nikakvi lokalni incidenti nisu prizvali da demonstrira svoju „prisutnost u punom kapacitetu“.

Koliko god bio krhak mir, teško je povjerovati da je on isključivo zasnovan na prijetnji silom. Držanje pod kontrolom i „neutralizaciju“ borbene moći bivših zaraćenih strana, njihovih vojnih i paravojnih snaga, sigurno treba pripisati u zaslugu stranim vojnim zapovjednicima, ali opet ostaje zagonetno kako je to moglo utjecati na smirivanje u tzv. „civilnom sektoru“, u narodnim masama, gdje i dalje bukne nacionalističke strasti. Ako se u nametnutoj ili nenametnutoj volji za poštivanjem slova Daytonskog sporazuma vidi rješenje enigme o

¹ Vladavina „narodnih vođa“ koji kroz demokratske reizbore ne silaze s vlasti, osim privremeno, pokazuje da se njihov legitimitet još uvijek crpi iz nepresušnog rezervoara nacionalističke samosvijesti, one samosvijesti koja se na izravan način izražava u ratnim pripovijestima.

izrazito konfliktnu društvu u kojem nema velikih konflikata, onda se u takvo viđenje ne uklapa činjenica da i sam Daytonski sporazum odavno već ulazi u dijalektiku odnosa snaga dvaju nacionalizama, bošnjačkog i srpskog; umjesto da vlada njihovim nadmetanjem, kao krajnja instanca regulacije svakog spora, on je i sam već odavno postao predmetom spora, možda čak najvažnijim predmetom. I tu pronalazimo dvije suprotne tendencije u vektorskoj ravnoteži: jedni su za mijenjanje „ratom nametnutog Ustava“, u stvari za njegovo konačno odbacivanje, a drugi su za njegovo očuvanje dok se god konačno ne odbaci, a to znači dok god ima nužde da se regulira odnos prema drugoj strani u istom državnom okviru. Upravo na taj način Ustav i dalje važi i stvara varljiv dojam da je priznat kao posljednja instanca koja je u stanju da regulira sve unutarnje odnose snaga u trajnom konfliktu. No sigurna je jedna stvar: Daytonski sporazum crpi svoje važenje iz postojećeg stanja. On i dalje važi, gotovo dva puna desetljeća, upravo zato što je to pakt ratnih vođa, *de facto* sporazum o „obustavi vatre“, koji savršeno odgovara situaciji „rata poslije rata“.

U odnosu na dvije glavne nacionalističke težnje, Daytonski je mirovni sporazum očito dobro postavljen. Opet bi se trebalo pozvati na vektorske silnice: vidimo da je to gvozdена norma koja ne dopušta ostvarenje nacionalističkih težnji na izvjesnom konačnom stupnju, to je prepreka u koju udara vektor ovih težnji i blokira ga. Bošnjacima ta neuklonjiva prepreka ne dopušta potpunu integraciju podijeljene zemlje u naciju-državu, a Srbima ne dopušta konačnu dezintegraciju zemlje u kojoj njihova republika ne može steći status suverene države. Međutim, ovo *ne*, koje najviši državni zakon upućuje nacionalističkim težnjama, ne bi moglo biti tako neumoljivo i neprikosnoveno da nema i jedno veliko *da*. Pod ovu potonju kategoriju moglo bi se svrstati puno stvari, ali ako se ima u vidu država kao glavni predmet nacionalističkih težnji, onda je Daytonski sporazum (naglašavamo: s najviše moguće instance, u najvećoj mjeri međunarodnog kredibiliteta i legitimiteta) Bošnjacima potvrdio i zajamčio opstanak njihove nacionalne države Bosne i Hercegovine, a Srbima opstanak u državi s bošnjačkom većinom, što je podrazumijevalo administrativnu jedinicu s maksimumom dopustivih državnih ili kvazidržavnih atributa. Bez tog omjera oduzimanja i davanja, sprečavanja i dopuštanja, koja se gotovo isključivo odnose na ratna postignuća dvaju naroda, teško bi bilo zamisliti uporno trajanje ovog ratnog zakona.

Daytonski je Ustav doslovno zakon o „državi u državi“: o Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini. Istina je da Republika Srpska nikako ne može biti država u punom kapacitetu državnog suvereniteta, onog suvereniteta koji imaju priznate nacije-države. Ali, kao što se pokazalo od proglašenja Ustava 1995. godine pa do danas, ni Bosna i Hercegovina ne može postojati kao država čak ni u onoj mjeri u kojoj joj to vlastiti Ustav propisuje. Ovaj zakon o „državi u državi“ je za one koji brane bošnjačke nacionalne interese zakon o „kvazidržavi u državi“, koji od ove potonje onda pravi kvazidržavu, a za one koji brane srpske nacionalne interese to je zakon o „državi u kvazidržavi“, koji upravo zbog ove potonje pravi onu prvu kvazidržavom. Postoje, dakle, dvije putanje nacionalističke tvorbe države, vanjska i unutarnja, kao dva koncentrična kruga, koje se međusobno ukrštaju i neprimjetno prelaze jedna u drugu poput Möbiusove trake. Daytonski se Ustav pokazuje kao zakon dezintegrirajuće integracije ili integrirajuće dezintegracije, tako da što se više integrira Bosna i Hercegovina kao država, dezintegrira se Republika Srpska, a što se više integrira Republika Srpska dezintegrira se Bosna i Hercegovina. To je zakon koji nalaže, u ime stabilnosti čitave konstrukcije, općenito kvazidržavno stanje, stanje nepotpune integracije/dezintegracije.² No to nipošto nije konstrukcija koja visi u zraku. Treba biti potpuno slijep za stanje na terenu pa vidjeti u daytonskom Ustavu samo perverznu normu koju bi savjesni pravni inženjering lako ispravio. To je norma koja stoji u točki međusobnog poništenja najsnažnijih silnica: kao visok luk drevnoga mosta koji svoju stabilnost duguje upravo silama potiska, tj. težini svakog pojedinog elementa konstrukcije. Ako zakon ne dopušta ni potpunu integraciju ni potpunu dezintegraciju, ako se ponaša kao „ludi zakon“ (J. Lacan) koji nalaže dezintegrirajuću integraciju i integrirajuću dezintegraciju, onda se njegova snaga krije u njegovu pozicioniranju spram onih sila koje odavno kreiraju bosanskohercegovačku stvarnost. Stabilnost ove zemlje počiva na ravnoteži snaga: samo ako nisu do kraja uvažene nacionalističke težnje dvaju najsnažnijih nacionalizma, ali i samo ako su u dovoljno velikoj mjeri te težnje ostvarene, moguć je zadovoljavajući mir. Bošnjaci i Srbi o kojima govorimo dvije su konstitutivne nacionalističke snage, zbroj izrazito jakih sila koje se više-manje drže u mrtvoj točki. Ova dva

² Lako je onda zaključiti da se Bosna i Hercegovina nalazi u trajnom „izvanrednom stanju“ i to prilično kompliciranom, jer se na sceni pojavilo i u međuvremenu smijenilo nekoliko suverena.

nacionalizma odavno stoje u zamci koja im ne dopušta da u ostvarenju svojih vlastitih vizija budu ni odveć produktivni ni odveć destruktivni.

Prema tome, dojam o „zaleđenom konfliktu“, koji nerijetko čujemo u javnosti, nipošto ne podrazumijeva smanjene tenzije ili napokon umirene nacionalističke težnje. No, važno je primijetiti da odavno na dnevnom redu tekuće politike ne stoji ni bošnjačko ni srpsko nacionalno pitanje, što zasigurno nije slučaj s hrvatskim nacionalnim pitanjem. Ono se već odavno postavlja, i to s velikom upornošću i žarom kao – kako je to prije svega procijenjeno u krugovima bošnjačke političke i intelektualne javnosti – opasno, veoma subverzivno i stoga nedopustivo opredjeljenje onih koji su označeni kao „hrvatski nacionalisti“. Ako se i bošnjačko i srpsko nacionalno pitanje pokazuju „riješanima“, onda doista ima razloga vjerovati da je došlo do smirivanja i uzmicanja etnopolitike, a to znači onog *oblika politike u kojem je jedino istinsko političko pitanje ono nacionalno*. Da bi se u to moglo povjerovati, treba ispitati u kojoj je mjeri nacionalno pitanje prestalo biti pitanje isključivo usredotočeno na „nacionalnu stvar“ (*national cause*) onih koji vode glavnu riječ u etnopolitici određenog naroda. Nacionalno pitanje nije naprosto pitanje o različitim modusima osiguranja etničkog/nacionalnog (etnonacionalnog) identiteta danog naroda, nego je riječ o izričitu zahtjevu da se tom narodu napokon osigura „nacionalna država“. Uvijek je to, na ovaj ili onaj način, „državno pitanje“. Sukob dvaju vodećih nacionalizma odavno već izgleda manje kao spor oko rješenja „nacionalnog pitanja“, a više kao spor oko „državnog pitanja“.³ To je vjerojatno zato što je i kod jednih i kod drugih „državno pitanje“ makar

³ Nema sumnja da je kod Bošnjaka „nacionalno pitanje“ postalo u najvećoj mjeri „državno pitanje“. Pokazalo se da je to doista najveća moguća mjera budući da se kod nekih njihovih vodećih ideologa uklanjanja i sama razlika između države i nacije, tj. između državljanstva i nacionalnosti. Projekcija tog identiteta elaborira se u ideji „bosanskog državnog naroda“. Vidi o tome, na primjer, Omer IBRAHIMAGIĆ, *Bosanska državnost i nacionalnost*, Sarajevo, 2003., str. 140. – 148. Također neke radove Edina Šarčevića, na primjer, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, Sarajevo, 2009. Kritički osvrt na takva shvaćanja poduzeo je Dražen PEHAR, „Deparlamentarizacija ustavotvorstva“, *Daytonske ustavne aporije i simulakrum 'bosanske nacije'*, *Status*, Mostar, br. 15., 2011., str. 125. – 147.

Zanimljivo je da je ideju o „državnom narodu“ u svoju ideološku platformu preuzima *Naša stranka* koja želi biti uzorito „građanska“, a nipošto samo bošnjačka. Pritom je trebalo na silovit način razdvojiti nacionalno i etničko, a cijena tog razdvajanja pokazala se prilično visokom: ideolozi ove stranke nasjeli su na „naturalizam“ etničkog samorazumijevanja. Izgleda da ovi „građanski“ umovi doista vjeruju u krvno srodstvo članova etničkih zajednica. Dok su jedan kolektivni identitet uzdigli tako visoko da su ga izjednačili sa pravnim, tj. državnim okvirom, o drugom su povjerovali da je

napola riješeno, a to znači da su i za Bošnjake i za Srbe njihove odgovarajuće etnopolitike uspjele izgraditi zadovoljavajuću nacionalnu samosvijest i pribaviti, što je još važnije, toliko „nacionalne države“ koliko je bilo nužno za osiguranje opstanka naroda.⁴

Nacionalna država, a pod tim treba razumjeti onu državu koju određena etnička skupina doživljava kao „svoju vlastitu državu“ (riječ je o preobrazbi etnije u naciju kroz dosezanje „svoje vlastite države“, što je posljednji *telos* svakog nacionalizma), predstavlja jedinog pouzdanog jamca za konačno osiguranje „kolektivnog opstanka“. Takva je država toliko poželjna zato što osigurava i „duhovni opstanak“, kroz svoju kulturnu i obrazovnu politiku, i „fizički opstanak“, kroz svoju vojnu i sigurnosnu politiku. Važno je primijetiti da je *etnopolitika doista etnička* samo dok stoji izvan ili nasuprot nekoj državnoj politici, dok se sama ne uključi u političke institucije i forume određene države. Pretpostavka je tomu da joj se ta država ponudi ili ukaže kao „vlastita nacionalna država“. Do tada je to pobunjenička strategija nepriznate „manjine“ koja predstavlja opasnost za državu neke (etnički) strane „većine“ (što je onda po svome karakteru „imperijalna država“ mada ne mora biti riječ o imperiji)⁵ u kojoj ova manjina pokreće svoje etnopolitičke zahtjeve. „Divlja“, nedovoljno politička, parapolitička, pa stoga po svojoj prirodi nasilna, etnopolitika se kao svojevrsna pretpolitika „civilizira“ i „pripitomljava“ onog trenutka kada se artikulira u okrilju države koja se prepoznaje kao država u kojoj se mogu

posve prirodan, čak „biološki“. Evo kako to glasi u tekstu pod naslovom „Državno uređenje“ i podnaslovom „Narod/nacija“:

§ 27. Narod je u javnopravnom smislu kulturna/biološka zajednica ljudi: zajednica, jezika, fingiranog (sic) porijekla, svijesti o zajedničkoj sudbini, zajednica kulture, vjere i mase elemenata koji utječu na samorazumijevanje jednog kolektiva kao zasebne zajednice. U tom smislu se kao sinonimi koriste oznake: kulturno-biološki pojam naroda, kulturna nacija, ethnos...

§ 28. Nacija je u javnopravnom smislu zajednica prava/državna zajednica: zajednica državljana ili sama država kao zbir njenih građana. U tom smislu se kao sinonimi koriste: državni narod, državna nacija, politička nacija, demos... [...] „(c) odnos između pravne države koja je antiautoritarna i afirmira državni narod kao nosioca vlasti i etno-autoritarnih stubova državnosti koji afirmiraju kulturno-jezičko-biološki-narod kao nosioca vlasti;“

http://www.nasastranka.ba/wp-content/uploads/2014/09/DrzavnoUredjenje_PDF.pdf

⁴ Ne treba previdjeti pouke iz burne povijesti ovog dijela svijeta, a pogotovo one dobivene na veoma bolan način iz posljednjeg rata, o tome da za male naroda, tzv. „etničke grupe“, najveću, smrtnu opasnost nosi kako asimilacija (duhovna eksterminacija) tako i genocid (fizička eksterminacija).

⁵ U jednom trenutku „nacionalnog buđenja“, razbuktavanja etnopolitike kod etničkih skupina uključenih u „bratsko savezništvo“, federalna Jugoslavija ukazala se kao svojevrsna imperija.

prihvatiti pravila političke igre, u kojoj postoje mogućnosti za partijsko-političko zastupanje i predstavljanje određene „etničke grupe“ čije strategije borbe za etnički opstanak do tada nisu bile prihvaćene (bile su stavljene „izvan igre“ kao „nelegitimni zahtjevi“).

„Etnopolitika“ nije sasvim ispravan izraz ako treba izraziti paroksizam etničkog: ona je doista etnička dok nije postala u pravom smislu politika. To je od onog trenutka kada ulazi u okrilje neke nacionalne države kao javno brañjena i artikulirana partijska politika (u stvari se etnopolitika multiplicira, jer je kao legitimnu političku opciju provodi najmanje nekoliko partijskih politika). Etnopolitika nije više toliko etnička od kada postaje stvar demokratskih partijskih politika koje se natječu oko naklonosti glasača. Trenutak njezinog „civiliziranja“ je trenutak njezinog argumentiranog ili makar kvaziargumentiranog medijskog i institucionalnog obraćanja „građanima“, prelaska iz eksplicitno ili makar potencijalno kvazipolitičkog, često vojnog sektora u civilni sektor.

Ako i bošnjačko i srpsko nacionalno pitanje nisu više krucijalna politička pitanja ove zemlje, to onda znači da su i bošnjačka i srpska etnopolitika pretočene u brojne partijske politike unutar, za etnopolitičke ciljeve i jednog i drugog naroda, prihvatljiv državni okvir. Etnopolitika se, kada su u pitanju ova dva naroda, očito skrasila u „nacionalnoj državi“, u „državi koja je naša“. Ali, ipak, ne posve „naša“.

Čim se pojedine partijske politike mogu predstavljati kao „čisto građanske“, nenacionalističke ili čak antinacionalističke, onda to znači da državni okvir (u našem kontekstu moramo reći: referentni državni okvir) njihovi pobornici doživljavaju kao dovoljno nacionaliziran! I dok se god sve postojeće raznolikosti partijskih opcija mogu prepoznati kao varijacije etnopolitike ovog ili onog „konstitutivnog naroda“, ta nacionalizacija ili etnička reapproprijacija države nije sasvim uspjela: to nije sasvim „naša država“, to je i država onih drugih koji su prepoznati, ne naprosto kao stranci, kao „drugi“, nego kao skupina koja provodi svoju etnopolitiku, koja je sposobna za provođenje konačnog etnopolitičkog cilja, a to je nacionaliziranje (tuđe, zajedničke) države, ili makar jednog njezinog dijela, pod amblemom svog etničkog identiteta. U Bosni se i Hercegovini ni nakon dva desetljeća od zastrašujućeg etničkog

konflikta⁶ nije pojavila nijedna relevantna partijska politika koja izmiče etnopolitici jedne od triju etničkih skupina. To znači da još živimo u doba vladavine etnopolitike ili, radije, u doba nedovršena prelaska od etnopolitike ka politici/politikama nacionalizirane države.

Ovaj bi „prelazak“ možda trebalo osvijetliti na sljedeći način. Bošnjačko i srpsko nacionalno pitanje danas se više ne pojavljuju kao najvažnija „politička“ pitanja (tj. kao pitanja prije svake konkretne partijske politike), to nisu više neriješena klasična „nacionalna pitanja“ koja prizivaju angažiranje robusne i nepomirljive etnopolitike (koja ne dopušta nikakve partijske frakcije jer ih tumači kao izdaje „nacionalne stvari“). „Naša vlastita država“ kao etnopolitički cilj *par excellence* za politička je vodstva i jednog i drugog naroda dosegnuta. Ali samo u izvjesnoj mjeri koju bismo mogli nazvati posve specifičnom, daytonskom mjerom „nedovršene nacionalne države.“ Etnopolitički se ciljana nacionalna država pod okriljem postojećeg Ustava pokazala kao „surogat-država“. U stvari, to nije posve točno rečeno: prije će biti da je to nepatvorena država koja se nalazi pod sjenom neke druge države koja se smatra „surogat-državom“. Iz bošnjačke etnopolitičke perspektive Bosna i Hercegovina kao nacionalna država Bošnjaka nalazi se pod sjenom nepoželjna satelita, Republike Srpske kao „surogat-države“. A iz srpske etnoperspektive to je Republika Srpska koja se nalazi pod sjenom Bosne i Hercegovine kao „surogat-države“ Bošnjaka.

S one strane bošnjačkog i hrvatskog nacionalnog pitanja – dvaju pitanja koja se pokazuju kao riješena, ali ne posve, u ambigvitetnu statusu ni riješenih ni neriješenih pitanja, no zasigurno dovoljno riješenih da nisu goruća, da su njihova vezivanja za određene državne konstrukcije dopustila „hladenje“ njihovih odgovarajućih etnopolitika – ukazuje se hrvatsko nacionalno pitanje. To je pitanje za koje se može reći da je ostalo neriješeno i nakon dva desetljeća od početka gradnje demokratske i multietničke Bosne i Hercegovine. Ili, da opet budemo oprezniji u našem iskazu, to je u najvećoj mjeri neriješeno

⁶ Kako god da okarakteriziramo protekli rat u Bosni i Hercegovini, kao „građanski rat“ ili kao „vanjska agresiju na Bosnu i Hercegovinu“, to je bilo razdoblje najžešćeg etničkog konflikta u povijesti ove zemlje. Za nas koji se bavimo etnopolitikom upravo je to najvažniji aspekt ovog rata. U ovaj još nestišan konflikt spada i trajan sukob oko određivanja karaktera ovog rata, sukob koji je i sam gotovo posve etnički obilježen. Usp. na primjer Xavier BOUGAREL, „Guerre et la mémoire de la guerre dans l'espace yougoslave“, *Le retour des Balkans 1991-2001*, Stéphane YÉRASIMOS (ur.), br. 78., [b. g.], str. 50. – 51.

pitanje. Dakako da se za svako nacionalno pitanje, i Bošnjaka i Hrvata i Srba, može reći da je neriješeno, kao i da je djelomice riješeno. Često se u lokalnom javnom mnijenju može čuti stav da „nijedno nacionalno pitanje nije riješeno dok sva nisu riješena“, što je obično perfidan način da se odbaci i samo pokretanje hrvatskog nacionalnog pitanja, kao i potreba da se uopće vodi bilo kakvog računa o nacionalnim pitanjima, a pogotovo o dinamici njihova rješavanja.

Istina je da upravo hrvatsko nacionalno pitanje stavlja na dnevni red tekuće politike nacionalna pitanja kao takva. Uvjereni smo da je analiza postojećeg stanja političkih i nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini doista realistična ako pokazuje dovoljno sluha za hrvatsko nacionalno pitanje. Zašto? Zato što je to pitanje samo uvjetno neriješeno, a ono se pokazuje kao takvo samo ako uvidimo ne da su druga dva pitanja riješena, što dakako nije istina, nego da su to u većoj mjeri ili posve uvjetno. Analiza koja to uviđa pokazuje da je u stanju detektirati ukupnu dinamiku etnonacionalnih težnji, a to znači pratiti kretanje dominantnih sila, njihova usmjerenja i stupnjeve intenziteta.⁷ Kada se odbija sagledati bilo kakvu dinamiku etnonacionalnih težnji, što je često slučaj s popularnim „političkim analizama“, onda se u stvari odbija uhvatiti u koštac s etnopolitikom kao takvom.

Zato smo skloni da o novijoj hrvatskoj nacionalističkoj politici u Bosni i Hercegovini govorimo kao o *remetilačkom faktoru*. Vratimo li se na graf vektora bošnjačke i srpske nacionalističke politike, ustvrdit ćemo da se hrvatski vektor pojavljuje kao onaj koji vuče postranice i remeti ravnotežu dvaju naj-snažnijih vektora. Čini se da je upravo zbog toga hrvatska partijska politika, ona koja u najvećoj mjeri izražava težnje hrvatskih glasača, još uvijek etnopolitika u emfatičkom smislu riječi, još jedina stvarno preostala etnopolitika.⁸

Ovako bi se to moglo izraziti: bošnjačka nacionalistička politika je u najmanjoj mjeri etnopolitika, što znači da je u najvećoj mjeri institucionalizirana, artikulirana kroz različite partijske politike, i prilagođena državi (te stoga zainteresirana za njezino besprijeorno funkcioniranje). Tu je, dakle, učinjen

⁷ Ovdje očitо posežemo za epistemologijom koju su razvili Gilles Deleuze i Felix Guattari, kao i kada koristimo pojmovni par „teritorijalizacija-deteritorijalizacija“.

⁸ Najkraće rečeno: zbog svog „manjinskog položaja“, zbog najvećeg manjka u „konstitutivnosti“. O tome detaljno piše, na primjer, Ivan VUKOJA, „Primjeri ne-konstitutivnosti i ne-jednakopravnosti Hrvata u Federaciji BiH“, *Status*, Mostar, br. 16., 2013., str. 92. – 106.

najkrupniji korak od pretpolitičkog stanja, nazovimo ga imperijalnim stanjem otuđenosti od države koja se doživljava stranom). Ne čudi onda da je kritika daytonskog Ustava koja dolazi iz bošnjačkih krugova u najmanjoj mjeri izražena u vokabularu etnopolitike: to je kritika koja često podrazumijeva radikalnu „deetniciziranost“, „pravno-političku preobraženost“, „civilnost“ bošnjačke etnopolitike. Ona se javnosti predstavlja, a lako je povjerovati da je takva i u svome samorazumijevanju, kao kritika koja dolazi iz „građanskih krugova“ pa stoga često svoje vezivanje uz bošnjačku etnopolitiku oštro odbacuje kao denuncijaciju i maliciozno podmetanje.

Zanimljivo je vidjeti kako ovaj odnos etnopolitičkog i građanskog izgleda u srpskom političkom miljeu. Taj je odnos isti kao kod Bošnjaka, samo na suženoj skali, tj. ako se fokusiramo na ekskluzivno srpski državni okvir, a to je entitet Republika Srpska. U ime srpske etnopolitike upravo se naglašava čisto građanski karakter političkog i socijalnog života koji je institucionaliziran u ovom entitetu. Tek se na širem državnom okviru „civilizirana“ ili, radije, „civilna“ etnopolitika ovog naroda pokazuje kao takva, u svom izvornom robusnom i često nepomirljivom obliku.

Tek kada se uspostavi dovoljno čvrsta veza između etnopolitike jednoga naroda i državne konstrukcije u kojoj ova prva može prepoznati ostvarenje svog *telosa*, „nacionalne države“ s kojom se napokon ispunjavaju „stoljetne težnje porobljenog i obespravljenog naroda“ (kako se to obično pripovijeda u epovima o „nacionalnom oslobođenju“), dolazi do „hlađenja“ etnopolitike i njezinog utapanja u različite građanske politike.

Etnopolitika u svom izvornom stanju (strategije otpora i pobune u državi koja se doživljava stranom) ima svoju vlastitu logiku koja se ponajprije *rukovodi odnosom snaga* prema „strancima“, prema rivalima iz druge etnije ili vlastodršcima imperije, koji su označeni kao neprijatelji konačnog ostvarenja „nacionalnog oslobođenja“. Etnopolitički nepovoljno, pa stoga i neprihvatljivo, jest „stanje manjine“. Etnopolitika je također i politika *vlasništva nad zemljom*, kolektivnog vlasništva, dakako. Etnopolitika se rasplamsava u doba kada se određena etnička zajednica osjeti „ugroženom manjinom“ i kada su njezina prava nad zemljom, shvaćena kao „prirodna prava“, osporena i nepriznata. Etnopolitika može biti preobražena u politiku u modernom smislu riječi onog trenutka kada etnička zajednica o kojoj brine etnopolitika spokojno obitava

kao *većina na svojoj vlastitoj zemlji* čije je vlasništvo (inače oduvijek zajamčeno kostima dalekih predaka pohranjenih u njoj)⁹ napokon osigurano pouzdanim kapacitetima i mjerama „nacionalne države“. Prema tome, bošnjačku i srpsku etnopolitiku „ohladili“ su entiteti: Republika Srpska i Federacija. Zato što su to dijelovi zemaljske površine u kojima su ove dvije etničke skupine „u većini“, pojavljuju se kao većinski kolektivni vlasnici, ali još više zato što je ta zemlja *etnički teritorijalizirana*: s Daytonskim sporazumom uspostavljen je takav pravno-politički poredak koji jamči i osigurava zemaljski posjed Bošnjacima i Srbima u njihovim entitetima, a to znači tamo gdje su većina.¹⁰

Kakvo je onda opće etnopolitičko stanje u Bosni i Hercegovini ako se ima u vidu međuetnički spor i rivalitet ovih dvaju naroda? Bošnjaci su teritorijalizirani u svome entitetu, u Federaciji, u kojoj su etnička većina, ali i u državi Bosni i Hercegovini, jer se i u njoj pokazuju kao etnička većina koja, dakako, polaže pravo i na posjedovanje čitavog zemljišnog posjeda koji je uključen u bosanskohercegovački teritorij. I Srbi su teritorijalizirani u svome entitetu, u Republici Srpskoj u kojoj su većina, ali ne i u državi Bosni i Hercegovini, gdje nisu većina i ne teže da je reappropriiraju kao srpsku naciju-državu. Spor, dakle, i dalje traje, iako je *etnoentitetska teritorijalizacija* donijela žuđen spokoj nakon suočavanja sa strašnom (ratnom) opasnošću gubitka vlasništva nad zemljom, podređenog manjinskog položaja na svakom pedlju zemlje, pa i eksterminacije. Dvije etnopolitike održavaju jedna drugu u životu, u stalno tinjajućem stanju, ali sada kroz „civiliziran“ rivalitet koji, kada je to potrebno, u jedinstvenu etnopolitičku frontu okuplja više-manje sve političke partije i s jedne i s druge strane. Za bošnjačku etnopolitiku srpski je entitet faktički oduzeta zemlja, praznina u državnoj teritoriji, *mjesto teritorijalnog gubitka* jedinstvene nacije-države. A za srpsku etnopolitiku, bošnjačko prisvajanje čitave države kao vlastite nacionalne države, njihova teritorijalizacija na najširoj skali, predstavlja stalnu prijetnju, deteritorijalizira Republiku Srpsku i stalno potkopava njezina stremljenja ka konačnom zadobivanju državnog suvereniteta.

Za etnopolitičko umovanje svaki državni poredak u kojem se dana etnička skupina zatiče kao manjina ne može biti priznat kao *pogodno mjesto* ostvarenja

⁹ Usp. Ugo VLAISAVLJEVIĆ, *Rat kao najveći kulturni događaj*, Sarajevo, 2007., str. 35. i dalje.

¹⁰ Usp. isti, „Ustav i zemljišni posjed“, *Status*, Mostar, br. 9., 2006., str. 166. – 176.

telosa nacionalnog oslobođenja. To znači da u takvoj situaciji nikakva parti-kularna partijska politika ne može u ime etničke skupine na legitiman način odustati od prvobitnog etnopolitičkog, nacionalno-oslobodilačkog djelova-nja, onog djelovanja koje određen zemljišni posjed nastoji vezati uz većinsko vlasništvo upravo te skupine a da istovremeno ne ugrozi njezin kolektivni opstanak i stavi na kocku povijesne tečevine etnonacionalnog identiteta. Hr-vatska etnopolitika u Bosni i Hercegovini suočava se s takvim dilemama. Ono što u postojećem ustavnom poretku izravno udovoljava najvažnijem zahtjevu etnopolitike, stjecanju većinskog posjeda zemlje, *ali posjeda koji je teritorijaliziran*, a to znači priznat i ovjeren tim poretkom, jesu entiteti.¹¹ S entitetima u kojima su većina, Bošnjaci i Srbi odavno su u mogućnosti da „sublimiraju“ (tj. da prevedu u obrasce i procedure moderne politike) svoju etnopolitiku. Ali ne i da se od nje u svome političkom djelovanju previše odmaknu, prije svega zato što su daytonski entiteti u stvari surogati nacionalne države.¹² Etnopoliti-ka traži svagda više od takvih entiteta, jer oni mogu biti samo međustepenice u stremljenju ka konačnom cilju. To „više od entiteta“ etnopolitički motivira-ni Bošnjaci očekuju dobiti na razini države s kojom se identificiraju i u kojoj se pojavljuju kao etnička većina, ali se pritom moraju odreći ekskluzivnog prisvajanja takve nacije-države ili taj cilj odgoditi za neodređenu budućnost. Etnopolitički motivirani Srbi, pak, upravo rade na što ekskluzivnijem prisva-janju svog entiteta, jer se zatiču inkorporiranim u obimniji entitet u kojem nisu većina. U tom svom traženju da se stekne više nego što se ima, ove se dvije entitetske etnopolitike međusobno neutraliziraju kao dvije suprotne ten-dencije koje više-manje stoje u ravnoteži.

Kako onda stoji stvar s Hrvatima, promatramo li njihov položaj kroz priz-mu etnopolitike? To je etnička skupina bez entiteta, bez tog surogata nacionalne

¹¹ Teritorij, dakle, razlikujemo od zemljišta prema uobičajenoj definiciji. Na primjer, kod Marka TEWDWR-JONESA - Philipa ALLMENDINGERA u zborniku *Territory, Identity and Spatial Planning*, Routledge, London - New York, 2006., nalazimo takvu definiciju: „A territory is a given area of land under the jurisdiction of the state, or an organised division of a country that has a particular set of powers and jurisdiction.“ (str. 10.)

¹² „Točno je da Federacija Bosne i Hercegovine nema međunarodnopravni subjektivitet u klasičnom smislu te riječi. Međutim, iz Ustava Federacije nedvojbeno proizlaze sva obilježja i elementi držav-nosti utvrđeni međunarodnim pravom, pa se Federacija mora tretirati kao država *sui generis*.“, Mato TADIĆ, *Ustavni položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini od Washingtonskog sporazuma do danas*, Mostar, 2013., str. 24.

države. Za razliku od Srba kao jednostruke manjine (na razini države, ali ne i entiteta) ili Bošnjaka kao dvostruke većine na objema razinama, Hrvati su dvostruka manjina, i na razini države i na razini entitetā, pa i onoga koji im je prema Washingtonskom sporazumu iz 1994. doznačen kao „federacija s Bošnjacima“. U odnosu na druga dva naroda, Hrvati ostaju u manjini. Je li upravo kao manjina oni nemaju riješeno svoje nacionalno pitanje? Ili bi možda ispravnije bilo reći da je njihovo nacionalno pitanje riješeno u najmanjoj mjeri?

Kao što smo već napomenuli, ne može se tvrditi ni to da su Bošnjaci ili Srbi riješili svoje nacionalno pitanje, ali je istina da tamo gdje su većina, oni više ne postavljaju svoje nacionalno pitanje *qua* nacionalno – nego kao državno, ponajprije kao pitanje o državnom statusu i ustrojstvu one teritorijalne jedinice koju prepoznaju kao svoju „nacionalnu državu“. Nije li već odavno goruće hrvatsko pitanje u stvari pitanje gdje bi se Hrvati u bosanskohercegovačkom pravno-političkom poretku uopće mogli pojaviti kao većina? Takvu nam formulaciju nameće etnopolitika. Uostalom, koji je smisao ustavno definirane norme o „konstitutivnosti naroda“, ako nije etnopolitički?¹³

Je li onda tzv. treći entitet način da se ostvari ustavna norma o „konstitutivnosti naroda“? Međutim, poslijeratna izgradnja pravno-političkog poretka upravo je išla u smjeru da se temeljni društveni ugovor na kojem počiva poslijeratna Bosna i Hercegovina, ugovor o državnoj zajednici triju naroda, više ne tumači u terminima etnopolitike. Ustavnu normu o „konstitutivnosti naroda“, kao normu svih normi jedne multietničke zemlje, nije više trebalo tumačiti kao pravo etničkih skupina da budu *većina na određenu teritoriju*, nego kao pravo pojedinaca iz svake skupine da u jednakom omjeru participiraju u zajedničkim državnim institucijama. Shvaćanje temeljne ustavne norme o „konstitutivnosti naroda“ na teritorijalno disperzivan način, kroz deteritorijaliziranu participaciju u državnim institucijama, kako je to naloženo čuvenom odlukom Ustavnog suda iz 2000. godine o „konstitutivnosti naroda na cijelom teritoriju BiH“, iz vizure etnopolitike je *contradictio in adjecto*. Konstitutivnost u

¹³ Čim se u jednoj multietničkoj zemlji govori u terminima kolektivnih prava već se pravednost promatra kao „etnokulturna pravednost“. Vidi o tome Will KYMLICKA, *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, Oxford, 2001., str. 69. i dalje.

ovom tumačenju postaje načelo deteritorijalizacije, pa i deetnicizacije, umjesto upravo suprotnog smisla koji nalaže etnopolitika.¹⁴

Tumačiti etničke zajednice kao raspršene skupine pojedinaca moguće je samo u doba „ohlađene“ etnopolitike, one koja je svoje najvažnije ciljeve već (gotovo) ostvarila. A upravo su entiteti postignuća etnopolitike u njezinom uzavreлом i goropadnom stanju: rezultati ratnih okršaja! Koliko je najmanji narod uopće mogao zauzeti zemlje da bi se izborio za svoj entitet? Sasvim je u skladu s naravi etnopolitike da je u doba ugroženosti kolektivnog opstanka ona svoje najvažnije ciljeve ostvarila ratnim sredstvima. Ako se još i danas hrvatsko pitanje postavlja kao izrazito nacionalističko, nepatvoreno etnopolitičko, onda se ono, u odnosu na prijedan put udaljavanja od etnopolitike kod drugih dvaju naroda, danas čini kao retrogradno, opasno, uznemirujuće. Zsigurno je najmanjem bosanskohercegovačkom narodu bilo najteže, ako ne i nemoguće, prijeći taj put građansko-političkog nadmašivanja etnopolitike. Prije svega zato što su njegovi etnopolitički ciljevi u najmanjoj mjeri ostvareni. Zato ne čudi da su se Hrvati lako mogli naći u položaju „nacionalne manjine“, koji je najudaljeniji od etnopolitičkog shvaćanja „konstitutivnosti“, ali se zato u političkoj svakodnevici taj položaj najčešće prikriva ili pak opravdava onim što bismo mogli nazvati rivalskim, građansko-individualističkim shvaćanjem „konstitutivnosti“. Ako „civiliziranje“ etnopolitike izravno ovisi o postizanju njezinih ciljeva, onda nas ne bi trebalo čuditi što je današnja nacionalistička politika Hrvata bliža etnopolitici, da je više vezana uz njezine obrasce i vrijednosti nego što je to slučaj kod Bošnjaka i Srba.

Odnos između bošnjačke ponajviše realizirane etnopolitike i one hrvatske, koja je to ponajmanje, ogleda se u sadašnjem stanju izrazito građanski orijentiranih bošnjačkih partija, od kojih neke uporno nastoje izbrisati svaku etničku oznaku, i još suviše etnopolitički orijentirane hrvatske partijske politike. O izvornom etnopolitičkom stanju kod Hrvata govori uvjerljiva dominacija jedne partije, HDZ-a, što je stanje „jedan narod, jedna partija“. U isti su mah Hrvati, kao nijedan drugi narod u Bosni i Hercegovini, izloženi prinudi, putem različitih sredstva političkog pritiska, da izađu iz svog „etnopolitičkog

¹⁴ Doduše, može se i ova odluka tumačiti tako kao da ide u prilog etnopolitici: raspršene manjinske grupe i pojedinci su „markeri“ i „kotve“ koje na (privremeno) tuđoj teritoriji čuvaju kolektivni posjed zemlje za neku buduću etnoteritorijalizaciju.

stanja“. Njihova nacionalistička politika je „remetilački faktor“ upravo stoga što je još posve etnopolitički određena, a to je stoga što hrvatski narod upravo kao etnička *zajednica* nema osiguran položaj u *zajedničkoj* državi, kao ugovornoj multietničkoj *zajednici*, koji bi zadovoljio najvažnije zahtjeve etnopolitike. A ti zahtjevi su (u izvjesnoj zadovoljavajućoj mjeri) ispunjeni kod drugih dviju etničkih *zajednica*.

Hrvatska se partijska politika stoga nalazi pod snažnim pritiskom adaptiranja na postojeći pravno-politički poredak, a to znači da je stalno suočena sa zahtjevom radikalnog razdvajanja onog što je u njoj etnopolitičko od onog što je „građansko“. Ne čudi onda da u hrvatskom partijsko-političkom životu „ideološki raskol“ (u kojem se pomalja hrvatska „većina“ i hrvatska „manjina“) ide upravo duž tih dvaju pravaca i da etnopolitička opredijeljenost ima daleko više pristaša. „Građansko“ ili probosansko opredjeljenje, promatrano iz kuta etnopolitike, stavlja na kocku upravo etničko zajedništvo kao zajedništvo, jer bi se ono jednako dobro, u stvari na idealan način, odnosilo i na stanje „nomadskog etnosa“ ili potpune teritorijalne raspršenosti.

Spomenuti „ideološki raskol“ trebalo bi osvijetliti u odnosu na etnopolitički zahtjev za teritorijalizacijom i građansko-politički zahtjev za deteritorijalizacijom. Postoji značajan kolektivni posjed zemlje kod Hrvata i on je teritorijaliziran, što će reći priznat i ovjeren u pravno-političkom poretku Bosne i Hercegovine. No ta je hrvatska teritorijalnost subentitetska i uključuje tri ili četiri županije s hrvatskom većinom. Većinsko vlasništvo nad zemljom je kod Hrvata, dakle, županijsko, ali ne i entitetsko. Upravo odatle, polazeći od te etnoteritorijalne koncentriranosti, od većinskog hrvatskog posjeda nad zemljom, pobornici hrvatske etnopolitike odavno već postavljaju zahtjev za hrvatskim entitetom. Kod protivnika te etnopolitike taj se zahtjev tumači kao povratak na „ratno stanje“ i kao naknadna rekonstrukcija u ratu utemeljene Hrvatske Republike Herceg Bosne. To nije daleko od istine jer je polaganje prava na entitet doista pozicija „robusne“ etnopolitike, etnopolitike u „ratnom stanju“, jer je u etnopolitičkom samorazumijevanju riječ o elementarnom zahtjevu osiguranja kolektivnog opstanka pred opasnošću eksterminacije. Ne treba posebno podsjećati da postojeći Ustav nije plod mirnodopske građanske politike, nego vojnog sporazuma. Velika je prednost takvog sporazuma njegov zavidan realizam: u njemu su usklađene težnje i interesi etnopolitikā

u međusobnom nasilnom obračunu. Ono što gotovo dva desetljeća drži na snazi Ustav koji su lokalne ratne vođe usvojili u američkoj vojnoj bazi očito je međusobno poravnanje goropadnih etnopolitika. S tim što čak i ono što „strši“, „preseže“ i „ispada“ iz ovog poravnanja, opet služi njegovu održavanju. To je, s jedne strane, hrvatska partijska politika koja je ostala vezana uz (još uvijek neudovoljene) temeljne zahtjeve svoje etnopolitike (koji se mogu svesti na jedan jedini zahtjev: onaj za trećim entitetom) i, s druge strane, bošnjačka građanska politika, koja se makar prividno udaljila od svoje etnopolitičke supstance, te jednako glasno poziva na promjenu Ustava. Koliko je na jednoj strani osnažena etnopolitika u svom „opasnom“ prvobitnom stanju koje je Daytonski mirovni sporazum upravo trebao umiriti, toliko je ta moguća hrvatska etnopolitička „subverzija“ obesnažena i amortizirana viškom „građanskog“ što dolazi s bošnjačke strane. Međutim, ma koliko bio jak taj proplamsaj građanskog kod Bošnjaka, on na svaki način ostaje priljubljen uz svoju etnopolitičku supstancu. To se najbolje vidi pri svakom odlučnijem koraku ka okrupnjavanju županija s hrvatskom većinom u bilo kojem vidu, od pokušaja formiranja međužupanijskog vijeća do suradnje ministara obrazovanja ili televizijskog kanala na hrvatskom jeziku.¹⁵ Tada na scenu istovremeno stupa energična reakcija i pobornika nadnacionalne emancipatorske politike i zaštitnika bošnjačkog „vitalnog nacionalnog interesa“.¹⁶ U uzavrelu sukobu odjednom prepoznamo dvije etnopolitike u gvozdenom zagrljaju. Uostalom, svaki ozbiljniji sukob bošnjačkih partijskih politika sa srpskom i hrvatskom etnopolitikom iznosi na vidjelo i još više učvršćuje nerazlučivost etnopolitičkog i građansko-političkog u dominantnoj političkoj svijesti Bošnjaka.

Ako su mirovni sporazumi uvažavali sukobljene etnopolitike upravo u njihovim navlastito etnopolitičkim zahtjevima, onda hrvatska etnopolitika

¹⁵ O tome je poučno vidjeti „Deklaraciju o pravima Hrvata u Bosni i Hercegovini“, usvojenu i obznanjenu na Hrvatskom narodnom saboru 2011. godine.

¹⁶ Tzv. „treći entitet“ uistinu je bauk bošnjačke etnopolitike ili, radije, to je bauk koji „građanskim“ partijskim politikama, usprkos njihovoj volji, izvlači na vidjelo njihovu bošnjačku etnopolitičku dušu. U slučaju formiranja takvog entiteta, hrvatska bi se državnost u Bosni i Hercegovini pojavila kao nacionalno ekskluzivna, poput Republike Srpske. Time bi se separatno teritorijalizirali – u ekskluzivne entitete uveli – ne samo Hrvati nego i Bošnjaci. Bošnjaci bi se onda pojavili kao „preostatak“ ekskluzivnog teritorijaliziranja, odjednom bi se zatekli u svom i samo svom entitetu, dok su u svojoj etnopolitici postavljani upravo na suprotan način: kao cjelina koja prethodi dijelovima, kao cjelina u kojoj se utapaju njeni sastojci.

danas ima još dovoljno legitimiteta da inzistira na svojim zahtjevima. Kada danas analiziramo čas otvoren čas prikriven sukob bošnjačke i hrvatske etnopolitike, koji se nekima može činiti kao sukob moderne emancipatorske politike i reakcionarne etnopolitike, poučno je osvrnuti se na dva najvažnija pakta sukobljenih etnopolitika, na način kako su ispisani mirovni sporazumi koji stoje u temeljima društvenog ugovora postsocijalističke Bosne i Hercegovine. Pogotovu je u slučajevima bošnjačke i hrvatske etnopolitičke nepomirljivosti poučno ponovno čitanje slova Washingtonskog sporazuma. Upravo se iz prvih redaka ovog sporazuma mogu prepoznati dvije najvažnije kategorije etnopolitike s kojima se opisuju ugovorne strane Federacije: etnički jasno definirana „većinska područja“ i „većinsko stanovništvo“.¹⁷ Međutim, u međuvremenu je dograđivan pravno-politički poredak Bosne i Hercegovine na tragu ideje o „konstitutivnosti naroda na cijelom području“, pa su na tom putu udaljavanja od prvobitnog stanja „etničkog konflikta“ delegitimirana i načela i kategorije etnopolitike.¹⁸

Eventualno odlučno opredjeljenje hrvatske nacionalističke politike za građansko-političku opciju podrazumijeva prilično radikalno odustajanje od etnopolitike u njezinim (neispunjenim) najvažnijim zahtjevima, dok kod onih koji su ponajviše uspjeli u takvu opredjeljenju, kod Bošnjaka, to gotovo uopće nije tražilo odustajanje od etnopolitike. Kakvi su onda, općenito uzevši, izgledi udaljavanja od etnopolitike ili približavanja istinskoj politici, ako su i najradikalniji oblici odustajanja od etnopolitike dosad bili samo prividni? Ako je uvijek nevjerodostojno kada to učini većina na jednom teritoriju, je li onda trebalo čekati na manjinu? Ali manjina je uvijek pod velikim pritiskom da to učini kako bi udovoljila zahtjevu većine. Tek ona u tome nije vjerodostojna.

¹⁷ Naime, tu se govori o „hrvatskim i bošnjačkim većinskim područjima“ (*Croat and Bosniac majority areas*) ili o „područjima Republike Bosne i Hercegovine sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom“ (*the areas of the Republic of Bosnia and Herzegovina with a majority Bosniac and Croat population*). http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/washagree_03011994.pdf

¹⁸ Ugledni ustavni sudac Mato Tadić govori o „veoma mnogo amandmanskih intervencija“ kojima je podvrgnut Washingtonski sporazum, a glavnu ulogu u tome su odigrali „visoki predstavnici“. Usp. M. TADIĆ, *n. dj.*, str. 7., 276. – 285., i dalje. Na promocijama ove svoje knjige autor je znao izjaviti: „Za rad na ovoj knjizi motivirala me činjenica da je od dana potpisivanja pa sve do danas Washingtonski sporazum doživio takvu eroziju da je neprepoznatljiv. Do sada je na Ustav Federacije doneseno 109 amandmana, od toga je 73 nametnuo visoki predstavnik, a u više od 90 % njih došlo je do umanjenja prava Hrvata u odnosu na izvorna prava garantirana Ustavom Federacije iz 1994. godine.“

Čini se da bi trebalo naći načina da se udovolji najvažnijim zahtjevima svima trima etnopolitikama u isti mah, ali upravo dijalektika većine i manjine to ne dozvoljava. No jedno je sigurno: na sve se može računati osim na to da će se etnopolitike same od sebe povući s političke scene ili da će ih otjerati neka „građanska“, „antinacionalna“ politika ili da će ih nadomjestiti neka zajednička politika (međuetničkog bratstva).